

План лекції

1. Соціальна філософія: особливості соціальної дійсності та її пізнання.
2. Природа й суспільство — історія взаємодії.
3. Сутність духовного життя суспільства.
4. Філософія історії: сутнісні характеристики історичного процесу та його сенс.
5. Глобалізація та майбутнє сучасної цивілізації.

Конспективний виклад теми

Соціальна філософія: особливості соціальної дійсності та її пізнання

Соціальна філософія — це розділ філософії, в якому досліджується соціальна дійсність в її історичному розвитку. Вона вивчає певні характеристики суспільного буття, соціальну систему загалом, її функціонування та розвиток, соціальні відносини та соціальні інститути, їх структуру. Соціальна філософія розглядає насамперед такі якості людини, яких вона набуває завдяки залученню до соціальної спільноти. Багато уваги приділяється сучасному стану суспільства, його змінам в історичному процесі та перспективам розвитку в майбутньому. Здійснюється періодизація історії людства, виявлення її сенсу та цілі.

Одним з перших завдань соціальної філософії є побудова теорій соціального розвитку та аналіз наявних соціальних концепцій. Разом з іншими науками про суспільство та людину вона здійснює соціальне пізнання, розробляє та обґрунтовує методологію досягнення об'єктивного знання закономірностей існування та еволюції суспільства.

Жодне соціальне явище не можна пізнати, не звертаючись до його історії. Тому паралельно з дослідженням історії культури та суспільства аналізується історія соціальних і культурологічних учень, починаючи з перших уявлень про виникнення та життя суспільства

мислителів давнього світу й до сучасних теоретичних моделей, які відображують соціальну систему та динаміку її існування.

Поняття «*суспільство*» застосовується у філософії в кількох значеннях: по-перше, суспільство як світове співтовариство, людство загалом; по-друге, сукупність людей, об'єднаних спільною життєдіяльністю, незалежно від історичного періоду їхнього існування; по-третє, суспільство як сукупність соціальних об'єднань, спільнот конкретного культурно-історичного часу (наприклад, середньовічне суспільство, сучасне суспільство). *Суспільство* — це спосіб існування людей у створеному ними в процесі історії культурному середовищі.

Суспільство є системою відносин та інститутів, які сформувалися в результаті спільної життєдіяльності. Розрізняють чотири основні сфери життєдіяльності суспільства: економічну, соціальну, політичну та духовну. *Економічна сфера* охоплює процеси виробництва й споживання матеріальних благ і послуг. *Соціальна* — спрямована на реалізацію міжлюдських (колективних та індивідуальних) зв'язків і відносин. Ця діяльність здійснюється так званим громадянським суспільством, у межах якого організуються процеси освіти, виховання, соціального забезпечення тощо. Метою *політичної* діяльності є організація та оптимізація суспільних відносин, управління функціонуванням та взаємодією соціальних інститутів. *Духовна* сфера суспільного життя забезпечує створення, передачу, використання та засвоєння суспільством знань, ідей, систем переконань та уявлень.

Спільна діяльність з метою створення духовних і матеріальних цінностей об'єднує людей у суспільство. *Діяльність є джерелом соціальності*. Потреба людини в самореалізації та самовдосконаленні завжди зумовлена обраними нею цілями та реалізацію певних цінностей завдяки діяльності. Остання є способом взаємозв'язку людини з природою. У результаті діяльності створюється світ культури, в межах якого існує соціальне.

Природа й суспільство — історія взаємодії

Природа є висхідною умовою та джерелом існування суспільства, частиною його історії. Взаємодію між суспільством і природою розглядають як систему, в якій природа є об'єктом дослідження та перетворення. Людина використовує природні ресурси у власних інтересах передусім у сфері матеріального виробництва. Крім того, розрізняють медичний, моральний, естетичний аспекти у відносинах людини й природи. Природний світ є

джерелом знання, матеріальних ресурсів і життєвим середовищем суспільства, що є проявом залежності людини від природи. Наприклад, географічне середовище впливає на характер, форми життєдіяльності суспільства, темп його розвитку. Можливості індивіда зумовлені рівнем розвитку суспільства й природними умовами.

У філософській літературі поняття «природа» застосовується в трьох значеннях: дійсність загалом, матеріально-інформаційний світ у багатоманітті його проявів; безпосередня сукупність умов існування людини та суспільства, тобто оточуюче середовище, життєвий простір; природа в значенні сутності, основного змісту предмета, наприклад, природа людини.

Антропогенним впливом називаються зміни в природі, пов'язані з діяльністю людини. Дослідження свідчать, що цей вплив зростає відповідно до збільшення чисельності людства та якісних змін суспільства, удосконалення форм господарювання. Наслідки діяльності людини поступово накопичувались і призвели до незворотних змін у природному середовищі. Значна частина цих змін має негативний, руйнівний характер, викликає деградацію довколишнього середовища. *Під впливом екстенсивної діяльності й техногенного тиску порушується баланс біологічних систем, що викликає екологічні проблеми.* Їх причиною може бути не лише людська діяльність, а й природні чинники, наприклад, геологічні зміни. Але негативний антропогенний вплив на біосферу досяг такого рівня, коли негативні зміни стають *незворотними*, порушується природна спрямованість становлення біосфери.

Розвиток цивілізації ввійшов у суперечність із життєдіяльністю біосфери. Кількість хімічних елементів та їх штучних сполук, які людство викидає в навколишній світ значно перевищує природні можливості їх утилізації. Потреби суспільства зростають, а здатність природи забезпечувати його матеріальними та енергетичними ресурсами залишається на одному рівні та навіть скорочується. Сучасний науково-технічний рівень вимагає від людини взяти на себе відповідальність за подальшу долю біосфери, зважати на наслідки власних дій та відмовитися від свавільного втручання в природні процеси. Очевидно, що *екологічна проблема — це насамперед проблема життєздатності суспільства, перевірка його світоглядної та ціннісної систем, соціально-економічної зрілості.*

Наука екологія спершу виникала як розділ біології, що вивчає взаємодію живих організмів з довколишнім середовищем, але згодом вона ввійшла в сферу інтересів суспільних наук, які досліджували економічний, політичний, моральний аспекти взаємодії

суспільства з природою. Так у 60—80-ті роки минулого століття сформувалася *соціальна екологія*. Її предметом є проблеми, пов'язані з антропогенним впливом на природу, охорона довкілля та підтримка здатності біосфери до самовідновлення й нормального функціонування природних систем.

Особливістю сучасного стану суспільства є те, що для підтримки життя людей необхідно відтворювати природне середовище, придатне для їх існування, й досягти такої взаємодії з природою, за якою людський розум стане визначальним чинником еволюції біосфери. Для виживання людства необхідно, щоб природа й суспільство існували та розвивалися гармонійно. Така форма еволюціонування називається *коеволюцією*. *Зрештою, біосфера має перетворитися в ноосферу — сферу розуму, вищий етап інтеграції системи «суспільство — людина», коли вся діяльність людини узгоджується із законами природи та є морально й науково обґрунтованою.*

Сутність духовного життя суспільства

Духовне життя суспільства — це процес створення системи знань, уявлень, переконань, образів, що становить духовну сферу суспільства, а також збереження, поширення, засвоєння цього конгломерату, перетворення його у «внутрішній» духовний світ особистості. Носіями цього ідеального утворення є окремі індивіди, соціальні групи, народи.

Ядром духовного життя є колективна суспільна свідомість. Іншими складовими вважають духовне виробництво й духовну культуру. Створення духовних цінностей є потребою суспільства. Воно здійснюється в процесі духовного виробництва. *Духовне виробництво — це система духовної діяльності, інституційно та професійно організована, у результаті якої утворюються культурні цінності (художні твори, наукові теорії, ідеологічні та релігійні концепції тощо).* Крім творчості як такої (створення духовних цінностей), до складу духовного виробництва входять поширення та засвоєння результатів творчості суспільством. Осягнення духовної культури відбувається в процесі буденної життєдіяльності, освіти, виховання, праці, сприйняття та створення творів мистецтва та ін. Метою освіти (навчання) є надбання знань, а виховання — формування соціальних якостей особистості. Їх спільним результатом має бути потреба сприймати та створювати культурні цінності.

Щоб почуття та знання ставали власністю суспільства, вони закріплюються й фіксуються за допомогою *мови* (усної, письмо-

вої, спеціальних знакових систем) і зображень. Соціальні почуття можуть бути виражені також у тілесних проявах (міміці, жестах, інтонації). Таке втілення та збереження почуттів і знання матеріальними засобами називається опредметненням. Поширення духовних цінностей відбувається усно, письмово, за допомогою ЗМІ, шляхом поліграфічного тиражування, від покоління до покоління, під час особистого спілкування суб'єкта творчості зі спільнотою. Духовне виробництво удосконалює суспільну свідомість, є такий термін, як «виробництво суспільної свідомості».

Індивідуальна свідомість відрізняється від суспільної тим, що утворюється на основі унікального життєвого досвіду й діяльності. Вона окреслена індивідуальним світовідчуттям та світосприйняттям, відображує лише окремі сторони та риси соціальної та природної дійсності, тобто обмежена в просторовому та часовому сенсі й зникає разом зі смертю її носія. Суспільна свідомість тісно пов'язана з індивідуальною, оскільки виникає та існує завдяки діяльності конкретних людей. Духовний світ індивіда — це єдність індивідуального та суспільного.

Суспільна свідомість — форма колективного духовного досвіду, який породжується життєдіяльністю соціуму та є системою існуючих у суспільстві уявлень, ідей, цінностей, прагнень. Суспільна свідомість відображає дійсність більш повно, адекватніше, ніж індивідуальна, й здатна впливати та перетворювати її. Вона має складну структуру, в якій розрізняють три аспекти: історичний, гносеологічний і соціологічний. В історичному виокремлюють типи свідомості конкретного історичного періоду (наприклад, свідомість первісного суспільства, свідомість сучасного суспільства тощо). У гносеологічному аспекті розрізняють рівні свідомості — буденну й теоретичну, та види — професійну та масову. У соціологічному виділяють сфери — ідеологію та суспільну психологію, а також форми: політичну, правову, моральну, естетичну та релігійну свідомість.

Буденна та теоретична свідомість відрізняються ступенем розуміння реальності. Буденна свідомість — це первинний рівень світосприйняття й світорозуміння, що відображає предмети та явища з їх зовнішнього боку, якими вони постають у безпосередньому повсякденному досвіді. Теоретична свідомість вміщує систему теоретичних знань про закономірності існування та розвиток явищ і предметів. Теоретична свідомість є вищим рівнем суспільної свідомості.

Окремо виділяють такі елементи суспільної свідомості, як ідеологія та соціальна психологія. Соціальна психологія — це сукуп-

ність думок, уявлень, переконань і соціальних настанов, ціннісних орієнтацій, мотивів поведінки, спрямованості волі, почуттів та емоцій, що виникають у індивіда на основі переживання умов життєдіяльності соціальної групи, до складу якої він входить. Суспільна психологія формується двома шляхами — стихійно, як реакція на умови життя, й цілеспрямовано, шляхом наслідування та навіювання. Ідеологія — система ідей та теорій, що відображають цілі, інтереси та переконання, спрямованість діяльності та світогляд соціальної групи, соціального руху, суспільства загалом. Ідеологію створюють теоретично підготовлені фахівці (учені, філософи, релігійні та політичні діячі, художники). Від суспільної психології ідеологія відрізняється систематизованим характером. На відміну від науки, яка намагається пізнати об'єктивні закони природи та суспільства незалежно від цільових і ціннісних настанов суспільства, ідеологія виражає світоглядні принципи та інтереси соціальних груп.

Особливим видом суспільної свідомості є масова свідомість. Вона характеризується суперечністю та еkleктичністю, здатністю до швидких змін та схильністю до усталених стереотипів мислення та поведінки, сполучає елементи загальнотеоретичних уявлень про дійсність та її побутово-психологічне відображення, відіграє важливу роль у формуванні громадської думки. Масова свідомість відображає ті аспекти життєдіяльності, до яких безпосередньо залучена значна кількість людей (сфер виробництва, спілкування, політики, відпочинку тощо). На відміну від суспільної, за межами масової свідомості залишаються такі форми життєдіяльності, які вимагають спеціальної професійної, теоретичної, практичної підготовки, особистісних вмінь і здібностей, наприклад, зміст наукового знання та релігійних доктрин, специфіка професійних навичок та етики.

Суспільна свідомість охоплює діяльність усіх сфер суспільного життя. Відповідно існують такі форми суспільної свідомості. *Політична* — сукупність ідей, теорій, настроїв, почуттів, що відображають відносини між владною соціальною групою та іншими верствами суспільства. Вона спрямовує діяльність соціальних груп на завоювання та утримання політичної влади. Політична свідомість складається з політичної ідеології та політичної психології. *Правосвідомість* — сукупність знань та уявлень про юридичні закони, норми, права та вчинки людей. Вона сприяє створенню державних законів і збереженню правопорядку. Основою правосвідомості є *право* — система норм і правил поведінки в суспільстві, обов'язкові для виконання та зафіксовані в юридичних за-

конах. *Моральна свідомість* — одна з найдавніших форм соціальної регуляції поведінки людей, що є сукупністю норм, правил, за допомогою яких відношення між людьми та їхні вчинки оцінюються з позиції добра й зла, справедливості та несправедливості. *Мораль*, як і право, є системою норм поведінки, але виконання правових норм контролюється апаратом примусу, тоді як нагляд за виконанням норм моралі здійснює суспільство загалом завдяки вихованню, традиціям, громадській думці. Мораль регулює такі людські відносини, на які закони права не поширюються, наприклад, дружба, кохання та ін. Релігія — це форма суспільної свідомості, яка включає в себе релігійну свідомість, культову діяльність, релігійні організації. Основною ознакою релігії є віра в існування надприродного світу та можливість взаємодії з ним, наприклад, отримання допомоги та ін. Змістом *релігійної свідомості* є релігійні догми, учення, погляди, уявлення та викликані ними почуття, емоції, що утворюють світогляд, згідно з яким джерелом системи цінностей і зразком способу життя виступає духовний Абсолют (Бог). Основною особливістю *естетичної свідомості* є подання змісту думок, уявлень, почуттів у вигляді наочно-чуттєвих духовних образів, емоційно-ціннісне сприйняття дійсності. Вищою цінністю естетичної свідомості та ключовою категорією естетики є прекрасне. Становлення та функціонування естетичної свідомості відбувається на основі художньої культури, особливу роль тут відіграє мистецтво, яке вважають сферою формування та розвитку естетичного. Метою естетичної свідомості є культуротворча діяльність, тобто реалізація особистісних здібностей, навичок, естетичних смаків, потреб, почуттів, втілення цінностей духовного життя в творчості. В естетичній свідомості дійсність досягається через систему естетичних цінностей та відтворюється за допомогою художніх образів. Сформований нею естетичний ідеал є базовим елементом суспільного світогляду.

Важливою складовою духовного життя суспільства є *культура* — складне, багатогранне утворення, що охоплює всі можливі форми людської діяльності. Проте в своїй основі культура зберігає ту спрямованість, яка первинно була закладена в латинське слово *cultura* — цілеспрямоване перетворення людиною природного середовища; удосконалення та виховання самої людини; шанобливе ставлення до того, що створене попередниками.

Сучасні культурологи пов'язують поняття культури з творчою самореалізацією й перетворюючою гуманістичною активністю; реалізацією, втіленням у життя цілей, прагнень, інтересів; матеріальним втіленням знання та духовних цінностей у своїх творах. Культура по-

роджується потребами людини, але не зводиться до них. *Багатогранність культури виявляється в її основних функціях: інформативній, гуманістичній, нормативно-регулятивній, адаптивній тощо.*

Фундаментом культури є цінності. Іноді культуру визначають як сукупність духовних і матеріальних цінностей, способів їх створення, використання та збереження. *Цінністю називають вироблене в процесі практичної діяльності та засвоєне поняття про те, що є бажаним (добрим, потрібним), яке стає критерієм вибору напрямку діяльності, постановки цілей, очікуваних результатів.* Соціальні цінності вивчає соціологія та філософська теорія цінностей — аксіологія. *Аксіологія досліджує сутність цінностей, їх функціонування, роз'яснює та обґрунтовує ієрархію цінностей у суспільстві, співвідношення цінностей і цілей, оцінок, норм тощо.* Ціль аксіології, виходячи з розуміння природи цінностей, — побудувати цілісну систему світогляду, що дасть можливість обирати власний життєвий шлях, визначити його ціль і сенс. У загальному сенсі цінності — це характеристика значення предмета чи явища з погляду його відповідності потребам суспільства, соціальної спільноти, індивіда. Цінність визначається шляхом оцінювання. В акті оцінювання розрізняють три складові: предмет, який оцінюється; зразок, з яким порівнюють предмет; відношення відповідності предмета поняттю про те, яким він має бути. Кожен з цих компонентів у певному контексті може розглядатись як цінність. *Оцінювання — це порівняння існуючого з бажаним та виявлення наявності або відсутності потрібної якості.* Цінність може бути не лише підставою оцінювання, а й метою, якщо її намагаються здійснити або зберегти. Розрізняють позитивні та негативні цінності. Кожна сфера життєдіяльності суспільства здатна створити власні цінності: моральні, естетичні, релігійні, наукові, соціально-політичні. Існують також загальнолюдські, національні, групові, особисті цінності. Вищими цінностями вважають загальнолюдські — найзагальніше мірило дійсності. Серед них добро, істина, краса, свобода, божественне, любов, особистість тощо. Вершиною ціннісної ієрархії є благо — поєднання добра та істини завдяки гармонії (красі). *Сукупність основних цінностей становить структуру світогляду, задає спрямованість, сенс життя суспільства та індивіда.* Цінності є регуляторами, орієнтирами поведінки. *Ціннісною орієнтацією називають ті цінності, які обирає для себе особистість як цілі та основні засоби для їх досягнення.* Які саме цінності вважати головними, кожна людина вирішує самостійно, коли визначає сенс власного існування.

Філософія історії: сутнісні характеристики історичного процесу та його сенс

Філософія історії — це розділ філософії, в якому осмислюється та оцінюється дослідження та опис історичних подій з метою цілісного осягнення історичного процесу, визначення його закономірностей, загальної тенденції і сенсу. Предмет філософії історії — історія — трактується не лише як спадщина, залишена попередніми поколіннями, а й як становлення суспільства в часовому вимірі. Філософія історії вивчає історичний процес загалом та окремі соціокультурні утворення, спираючись на філософську методологію та загальні філософські принципи. Коло питань, яке досліджується в цьому розділі філософії, окреслюється такими темами: закономірності, логіка руху історії, її сенс, спрямованість, детермінізм, соціальний прогрес, існування культур і цивілізацій, майбутнє людства, періодизація та методологія дослідження історичного процесу.

Становлення філософського осмислення історії розпочинається в Стародавньому світі, коли міфологія дає перші уявлення про суспільство та його генезу. Історія в межах міфологічного світогляду не знає еволюції. Час не рухається, життя суспільства полягає в постійному відтворенні наявного стану речей шляхом наслідування традицій і дотримання ритуалів. З плином часу виникає уявлення про кругооберт історії, циклічну зміну й повторення тих самих подій. Третім варіантом опису історичного руху є песимістичний погляд на життя суспільства як процес деградації, занепаду. Прихильники ідеї суспільного прогресу розглядають історичний процес як рух по спіралі чи висхідній лінії позитивних змін, передбачають наявність цілі та рушійних сил історії, критеріїв історичного прогресу. Три останні типи поглядів на розвиток історичних подій зберегли своє значення до нашого часу.

Рушійними силами та детермінантами історії різні напрями філософії історії називають Бога, трансцендентальний закон, чи ідею, долю, духовно-раціональну або духовно-душевну природу людини, природне середовище, економічні відносини, науково-технічний прогрес тощо. Вирішення питання про характер історичного процесу має альтернативу. Одні розглядають історію як рух суспільства спільним монолінійним шляхом історичного розвитку, на якому певні народи мають більш високий рівень суспільного прогресу, інші знаходяться на нижчих стадіях розвитку, але разом утворюють єдину всесвітню історію. Згідно з другим підходом існують незалежні одна від одної локальні цивілізації, кожна

з яких має унікальну культуру, власну історію злетів і падінь, періоди прогресу й регресу. Отже, ніякої спільної історії еволюції людства немає.

Поняття історичного прогресу доволі суперечливе. Прогрес в одних сферах суспільного життя може сприяти регресу в інших. Те, що одні вважають прогресом, для інших — регрес. Усе залежить від пануючої системи суспільних цінностей і уявлень про мету суспільного розвитку. Однак у сфері духовного життя кожного народу існують вищі загальнолюдські цінності та цілі, ступінь усвідомлення та прийняття яких всіма членами суспільства може слугувати основою визначення рівня суспільного розвитку. Істотними умовами суспільного прогресу є зростання добробуту, підвищення рівня освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, функціонування громадянських прав і свобод.

Визначення характеру й змісту законів суспільного розвитку ускладнюється впливом суб'єктивного чинника на розвиток історії. На відміну від природних процесів, історичні події — унікальні та неповторні, вони здійснюються людьми, які мають свободу волі, власні інтереси, потреби та цілі. Водночас природа кожної людини зумовлена суспільною дійсністю, людська особистість, бажання, думки є результатом взаємодії із нею. І незважаючи на унікальність конкретних культурно-історичних обставин, усі суспільні явища й процеси мають спільні, універсальні риси, що дають підстави говорити про наявність *законів історичного розвитку суспільства*. Ці закони мають імовірнісний характер і визначають загальні тенденції руху історії, вірогідність реалізації тих чи тих процесів і подій за наявності необхідних умов. Остаточний варіант розвитку подій залежить від спільної діяльності людей, цілей, які вони ставлять перед собою та засобів, які використовують для їх досягнення. *Людина здатна змінювати умови власного існування, отже, може змінити умови функціонування історичних законів, тобто творити історичну реальність*.

Суспільство є складною системою, здатною до самоорганізації. У межах таких систем спостерігаються два взаємопов'язані процеси: *ентропійний* — тенденція до руйнування системи, хаосу та *антиентропійний* — упорядкування, організація системи. Обидва процеси одвічно притаманні системі. Організація та дезорганізація зумовлені процесами життєдіяльності самої системи, а не зовнішніми умовами. Порядок тут народжується з хаосу й навпаки. Хаос відіграє конструктивну роль, оскільки знищує зайві, нежиттєздатні елементи системи, тобто готує становлення впорядкованості. Він є важливим чинником процесу самоорганізації. У будь-

якому соціальному порядку закладений елемент хаосу. *Кожне суспільство переживає періоди стабільності та періоди хаосу, пов'язані із соціальними потрясіннями і революційними змінами.* Періоди стабільності завжди триваліші, ніж періоди соціального хаосу, оскільки суспільство як живий організм намагається відновити рівновагу.

Прояви соціального хаосу в суспільстві пов'язують з поняттям свободи. Існують суспільства, в яких упорядкованість превалює над хаосом і будь-які прояви свободи жорстко контролюються. *Ідеальним варіантом суспільного устрою вважається той, в якому закон і дисципліна та самодіяльність і свобода є факторами взаємного стримування.* Чітка стратифікація суспільства урівноважується особистою свободою кожного її члена. Під час самоорганізації суспільної системи до неї залучаються нові людські та природні сили, що створює умови для глобалізації.

Найвідоміші підходи до періодизації соціально-історичного процесу — це *формаційний і цивілізаційний.* У контексті історичного матеріалізму історія людства розглядається як послідовність зміни соціально-економічних формацій. Зазвичай їх виокремлюють п'ять: первіснообщинний лад, рабовласницький, феодалізм, капіталізм, комунізм. *Соціально-економічна формація — це суспільство на певному етапі свого історичного становлення.* Розвиток історії зумовлений матеріальним виробництвом. Отже, основу суспільно-економічної формації становить спосіб виробництва, притаманний цьому історичному етапу. *Базисом* суспільних відносин є відносини виробничі. Відображення виробничих відносин у суспільній свідомості утворює *надбудову* — систему політичних, ідеологічних, юридичних, моральних тощо ідей, теорій, поглядів, уявлень, а також відповідних інститутів та організацій.

Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається завдяки виникненню суперечностей між новими продуктивними силами та застарілими виробничими відносинами. Ці суперечності розв'язуються шляхом соціальної революції. Таким чином, історія людства розглядається як монолінійний процес зміни суспільно-економічних формацій і поступове сходження до комунізму як вищого та остаточного типу суспільно-економічної формації.

Прихильники цивілізаційного підходу заперечують існування спільного, монолінійного руху історії. Вона трактується як розвиток і співіснування самостійних культурно-історичних утворень. Цивілізація при цьому подається як певна стадія розвитку «живого організму» культури, як її кінець, що характеризується

занепадом творчих сил і механічним повторенням усталених форм діяльності. Таку концепцію історичного розвитку пропонує О. Шпенглер. М.Я. Данилевський вважав цивілізацію періодом культурного злету, коли розгортається унікальний духовний потенціал народу. У А. Тойнбі сама цивілізація проходить певні життєві стадії — від виникнення до загибелі. Цивілізація виникає у відповідь на «виклик» природи. І якщо суспільство не здатне знайти адекватні відповіді на наступні виклики, то цивілізація занепадає й гине.

Для цивілізаційного підходу характерне наголошення на унікальності та самоцінності окремих культур, що втрачається у разі розгляду історії як єдиного поступального процесу, поділу суспільств на розвинені та відсталі.

Можна сказати, що філософія історії почалася з питання про сенс історії. Осмислення процесу становлення суспільства з необхідністю наштовхує на думку, що історія має певну ціль. Людина завжди діє цілеспрямовано й саме це надає її діяльності сенс. Наявність сенсу є життєвою необхідністю. Якщо життя окремої людини осмислене, то й історія людства має сенс і ціль. Людина намагається відшукати в історії те, що притаманне їй як розумній істоті. Існують різні теорії щодо сенсу історії. Релігія вважає спрямованість і сенс історії зумовленими Божественною волею. *В історії філософської думки сенс історії пов'язують з реалізацією певних ідей чи соціального ідеалу, створеного людьми.* Наявність або відсутність сенсу історії не можна довести за допомогою наукових аргументів чи історичних фактів. *Людство саме повинне обрати ціль і надати смисл власному існуванню.*

Глобалізація та майбутнє сучасної цивілізації

Людина завжди хотіла передбачити майбутнє та якимось чином вплинути на нього. Релігійний варіант вирішення питання про майбутнє ґрунтується на вірі в те, що воно визначене надприродними силами й пізнати його можна через божественне одкровення, а за допомогою божественних сил — змінити. В історії філософської думки майбутнє або протиставляється сучасності у вигляді ідеального справедливого суспільства чи, навпаки, анти-суспільного стану деградації соціуму, або розглядається як етап становлення природи й суспільства, що наслідують закономірності їх розвитку. Соціальна філософія досліджує проблему прогнозування майбутнього та намагається вирішити її, спираючись на філософські та наукові методи.

Майбутнє формується безпосередньо у процесі становлення сучасності, воно є результатом минулих історичних подій. Філософське осмислення та узагальнення фактів історії, аналіз соціальної дійсності стає підставою для *соціального прогнозування*. Динаміка процесів сучасної суспільної життєдіяльності, швидка зміна умов життя, розширення масштабів економічної діяльності, утворення нового соціального організму, що охоплює весь світ, підвищує значення процесів прогнозування можливостей виникнення певних ситуацій, планування та управління розвитком подій. *Передбачення та планування майбутнього ґрунтується на пізнанні закономірностей існування явищ і процесів, виявленні істотних зв'язків між ними, тенденцій їх розвитку*. Можливість планування майбутнього пов'язана з ефектом зворотного зв'язку між прогнозом і суб'єктом прогнозування. Людина здатна управляти майбутнім, змінювати його, скеровуючи власну діяльність у певному напрямку. Майбутнє — результат цілеспрямованої діяльності людини, а не аморфна примара, що насувається на сучасність. Водночас, через прогноз майбутнє впливає на сьогодення.

Прогнозування — це створення моделі майбутнього стану предмета чи явища, спираючись на дослідження його попереднього розвитку та сучасного стану. Результатом прогнозування є *прогноз* — науково обґрунтоване припущення про можливе майбутнє предмета прогнозування, альтернативні варіанти розвитку подій, термінів їх здійснення.

Розрізняють безпосереднє та віддалене майбутнє. Що більш віддаленого майбутнього стосується прогноз, то він є менш точним і менш вірогідним є його здійснення. Специфіка суспільних законів викликає певну нечіткість, приблизність соціальних прогнозів. *За часовим виміром виокремлюють оперативні, короткотермінові, середньотермінові та довготермінові прогнози*. За призначенням виокремлюють такі види прогнозування, як *розвідувальний* — визначає вірогідний стан об'єкта у майбутньому, спираючись на виявлені тенденції його розвитку; *нормативний* — визначає бажаний оптимальний стан об'єкта, який зумовлений соціальними нормами, ідеалами, потребами. *Системний* прогноз надає системну модель об'єкта прогнозування.

Соціальне прогнозування здійснюється на основі аналізу та узагальнення наукових досліджень, статистичних даних, експертних оцінок, анкетного опитування, політичних, наукових, урядових звітів, огляду періодичних видань тощо. Серед основних методів соціального прогнозування слід назвати такі: анкетування — отримання необхідної інформації за допомогою анкет; екстраполяція — засто-

сування висновків, отриманих під час дослідження певної сукупності предметів щодо інших аналогічних предметів; моделювання — створення моделі об'єкта дослідження та наступне перенесення отриманих знань з моделі на об'єкт. Зазвичай для підвищення надійності прогнозу застосовують кілька методів одночасно. *Істинність результатів прогнозування перевіряється досвідом.*

Соціальною наукою, що досліджує майбутнє суспільства, є *футурологія*. Основним методом, який використовує футурологія, є моделювання. Ця наука створює сценарій майбутнього людства, виходячи з тенденцій, наявних у сучасності. Модель сучасного суспільства екстраполюється на майбутнє. До того ж футуролог не намагається побудувати цілісну картину майбутнього, а виділяє лише окремі аспекти соціальної життєдіяльності — економічний, демографічний, екологічний, етичний тощо. Доволі відомими є прогностичні моделі, створені вченими за ініціативи «Римського клубу», які наголошують на тому, що в разі збереження сучасних тенденцій розгортання соціальних процесів на людство чекає «глобальна катастрофа».

Інша наука, предметом дослідження якої є майбутнє, — *прогностика*. На відміну від футурології, прогностика вивчає принципи, методи прогнозування, аналізує та класифікує теорії, концепції, моделі майбутнього, тобто вдосконалює методи та способи прогнозування. Виникнення дисциплін, спеціальним предметом дослідження яких стає майбутнє, викликане низкою об'єктивних факторів. Радикальні та швидкі зміни в соціально-економічних, культурних сферах вимагали негайного визначення тенденцій, темпу, масштабів соціальних змін. Глобальні проблеми, що виникли в другій половині ХХ ст. викликали сумнів у можливості подальшого існування цивілізації.

Глобальними проблемами називають комплекс проблем, які стосуються людської цивілізації загалом та утворюють загрозу її подальшому існуванню. Їх вирішення можливе тільки зусиллями всього людства й лише в комплексі, оскільки вони взаємозумовлені. Виникнення глобальних проблем викликане різким зростанням чисельності населення та збільшенням обсягів виробничої діяльності, її інтернаціоналізацією. Виокремлюють такі глобальні проблеми: загроза термоядерної війни; забруднення довкілля (передусім атмосфери та світового океану); демографічний вибух; вичерпання природних ресурсів; голод, злиденність, неписьменність; економічна відсталість.

Для вирішення цих проблем людина має переглянути свою діяльність у трьох напрямках: науково-технічному, соціокультурно-

му, економічному. Проте глобальні проблеми викликані не лише економічними, науковими, політичними чинниками, їх вирішення можливе за умови перетворення самої людини, її духовного вдосконалення, зростання значення загальнолюдських цінностей. Отже, *спільні зусилля у вирішенні глобальних проблем приводять до інтернаціоналізації суспільних відносин, вимагають узгодження власних і суспільних, національних і глобальних інтересів. Головна тенденція розвитку сучасного суспільства — формування єдиного світового співтовариства, умовою виживання якого та стимулом життєдіяльності мають стати загальнолюдські цінності, відродження гуманістичних цінностей і духовне вдосконалення особистості.*

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте предмет і структуру соціальної філософії.
2. Чим соціальна дійсність відрізняється від природної?
3. Які суспільні механізми регуляції діяльності людини вам відомі?
4. З яких складових утворюється духовне життя суспільства?
5. Що таке суспільна свідомість, чим вона відрізняється від індивідуальної?
6. Яким чином суспільна свідомість впливає на суспільне життя?
7. У чому полягає специфіка моралі порівняно з правом?
8. Яке значення мають цінності в системі суспільних відносин та інститутів?
9. Що характеризує сучасний стан культури?
10. Як співвідносяться поняття формація та цивілізація; цивілізація та культура?
11. Чи існує сенс історії?
12. Чи можливе планування майбутнього?
13. Що таке глобалізація?
14. Чому і коли виникли глобальні проблеми?

Філософський словник до теми: глобалізація, глобальні проблеми, держава, діяльність, духовне виробництво, духовне життя суспільства, закони суспільства, індивід, історія, культура, людство, майбутнє, особистість, природа, прогнозування, прогрес, регрес, сенс, соціальна екологія, соціальна структура суспільства, суспільна свідомість, суспільне буття, суспільно-економічна формація, суспільство, сучасність, цивілізація, ціль, цінності.

Бондар С.В.